

IRÓNIA AKO PROSTRIEDOK ZOBRAZOVANIA REALITY

Interpretácia novely B. Slančikovej Timravy *Hrdinovia*

Priečinská, Žofia

(Katedra slovanských filológií; sekcia slovakistiky)

Brunclík, Jozef, doc. PhDr., PhD.

Abstrakt

PRIEČINSKÁ, Žofia: Irónia ako prostriedok zobrazovania reality. Interpretácia novely B. Slančíkovej Timravy Hrdinovia [Študentská vedecko-odborná činnosť]. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Filozofická fakulta; Katedra slovanských filológií, Oddelenie slovenského jazyka a literatúry. Školiteľ: doc. PhDr. Jozef Brunclík, PhD. Nitra: FF UKF, 2023. Počet strán: 28.

Práca je zameraná na interpretáciu irónie v novele Boženy Slančíkovej Timravy Hrdinovia, pričom problematiku sekundárne prepája s kategóriou narácie. Sleduje neoddeliteľnú úlohu trópu z hľadiska autorského štýlu písania, rovnako aj jeho aplikáciu pri charakterizácii postáv a dejov, čím dokazuje jeho postavenie v pozícii typického činiteľa pri výstavbe danej prózy.

Kľúčové slová: Božena Slančíková Timrava. Irónia. Narácia. Vojna. Hrdina.

Obsah

ÚVOD	4
VÝSKYT IRÓNIE Z HĽADISKA VERTIKÁLNEHO ČLENENIA TEXTU	6
OBSAHOVÁ KONCEPCIA IRÓNIE	10
Ironizácia postáv	10
Ironizácia motívov.....	16
ZÁVER.....	25
POUŽITÁ LITERATÚRA.....	27

ÚVOD

Dielo B. Slančíkovej Timravy *Hrdinovia* je „románovitou rozprávkou“ (Tomčík, 1958, s. 557) s vojnovou tematikou, ktorá bola vydávaná v časopise *Živena* v roku 1918 (Hamaliar, 1958, s. 371). I. Kusý (1958, s. 483) ju chápe ako kritiku buržoáznej spoločnosti s vyobrazením neriešiteľnosti rozporov. Autorkino hodnotenie danej situácie je aj v tejto novele zobrazované implicitne pomocou ironizovania – J. Noge (1958, s. 705) prepája využívanie daného prostriedku s aplikáciou kontrastu v Timravinej tvorbe a konštatuje, že ide o pomerne typickú črtu jej diela vo všeobecnosti.

Predložený text rozoberá typ tzv. referenčnej irónie (Žilka, 2011, s. 371), teda si všíma daný tróp výlučne v spojitosti s tematizovaním tretej osoby alebo určitého stavu vecí. Cieľom je špecifikovať výskyt výsmechu, rozanalyzovať autorské postupy aj ich aplikáciu v intenciách témy, priblížiť funkčnosť prostriedku v hraniciach obsahu a „formy“¹ určenej prózy, a tak dokázať jeho aplikáciu v pozícii primárneho významotvorného postupu. Takýmto spôsobom sa má nahliadnuť na rozpor priamej reči postáv s výrokmi v rovine narátora, nájsť transformácia vyobrazenej reality a skúmať príčinnosť danej manipulácie aj s jej následkami. Z dôvodu zachovania prehľadnosti sa budú všetky citácie v tomto texte, z interpretovanej knihy *Hrdinovia* (Timrava, 1977), zaznačovať v skrátenej forme, t. j. bez uvedenia priezviska a roku vydania, len s číslom strany.

Práca je zložená z dvoch kapitol. Odlišný spôsob aplikácie určeného prostriedku, a teda aj jeho rôzne funkčné zastúpenie v pásme rozprávača oproti rámcu postáv, podnecuje vymedziť si výskyt trópu z hľadiska vertikálneho členenia textu. Z takého dôvodu sa v prvej kapitole upresní jeho prítomnosť v jednotlivých ohraničeniach, zdôrazní sa súvzťažnosť oboch paralel, jej prosperita v intenciách umeleckého diela, z čoho vyplynie aj otázka pôvodu takéhoto prepojenia. Následne sa poukáže na zdôraznenie irónie pomocou interpunkcie, na to, ako veľmi sú takéto štrukturálne indikátory zastúpené, ako sa s nimi narába a akú funkciu zastávajú. V druhej časti sa bude špecifikovať posuv významu v rámci obsahovej, tematickej náplne skúmanej epiky – postup konkretizácie je založený predovšetkým na rozbere ironizácie primárnych postáv a motívov. Takou cestou sa ponúkne náhľad na vysmievanie určitých typov subjektov, na prepojenie tematiky vojny s ostatnými postavami či posmešný kontext v zmysle používania lexémy „hrdina“ (jej funkciu v jadre i v pozícii titulu knihy). Tieto zretele

¹ Nejde o literárnu formu v pravom zmysle slova, no o zúžený náhľad na základe odstupňovania textu. Do pásma postáv je zahrnutá len priama reč, do rámca rozprávača všetky ďalšie druhy.

budú priebežne konfrontované so skutočnosťami týkajúcimi sa možného špecifického postavenia narátorskej výpovede sprevádzajúcej dej.

Práca je síce koncipovaná v zmysle rozlíšenia „formálnej“ a obsahovej stránky novely, obe zložky sa ale svojím jadrom funkčne prelínajú už z definície vlastnej podstaty. Z takého dôvodu teda nie je možné, ani vhodné, nahliadať na dané kategórie separátne, no je nutné rešpektovať ich súvzťažnosť, ktorá sa následne v texte prejaví aplikáciou jednotlivých aspektov v oboch kapitolách – hoci v rôznom zastúpení v zmysle primárneho predmetu určenej časti.

K otázkam problematiky rozoberaného trópu v Timravinej tvorbe sa vyjadrovali mnohí literárni vedci – v predloženej práci sa primárne narába s textami A. Mráza *Sedliacke motívy v literárnom diele Timravinom* (1958); *O slovenských realistických prozaikoch* (1956), so štúdiou I. Kusého *Timrava (K periodizácii diela)* (1958) či J. I. Hamaliara *Zapadlé ovocie samôt* (1958). Nejde však o pramene prednostne zamerané na problematiku irónie v *Hrdinoch* – práve absencia jej detailnejšieho a súvislého skúmania v novele, ktorá je svojimi naratologickými postupmi v syntéze s rozoberanou otázkou pozoruhodná, podnecuje vznik tejto práce.

Pomocou analýzy sa rozčlenila próza na jednotliviny, ktoré klasifikovaním pomohli definovať výskyt umeleckého prostriedku podľa pásma postavy/rozprávača alebo motivického zamerania. Na vybraných citáciách sa identifikuje a dešifruje výsmešnosť v novele, parciality sú induktívne položené do všeobecnej roviny motivického záberu, čo umožňuje pozorovať vzájomné súvislosti medzi nimi a kategorizovať ich do špecifickejšie užších okruhov. Uvedený proces vytvára priestor záverečnej syntézy, ktorá ponúka scelujúci pohľad na problematiku. V rámci snahy o podanie podrobnejšieho rozboru naberá text deskriptívny charakter.

VÝSKYT IRÓNIE Z HĽADISKA VERTIKÁLNEHO ČLENENIA TEXTU

Inherentnosť ironizácie výrazu v novele *Hrdinovia* má veľké prepojenie s aplikáciou autorského narátora. Cezeň je Timrava schopná tematizovať spoločenskú situáciu v celej jej šírke, bez sterility rozprávača oka-kamery či prílišnej osobnej zainteresovanosti priamej alebo personálnej narácie. Autorka tak využíva typ subjektívizovanej, zmiešanej reči, čím vytvára rozprávača, ktorý je silne expresívny – v diele sa vyskytujú neobjektívne závery, ako napríklad: „*svojvoľnica Líza*“ (s. 100), „*bezvýznamná Štepková*“ (s. 90) či „*pošetilá žena*“ (s. 121). Vďaka tejto citovosti je percipientovi zjavné stanovisko, ktoré autorský subjekt v danom texte zastáva – zironizovanie okolitého sveta a situácií toto „vlastné zapojenie sa“ ešte viac implicitne vyjavuje a zvýrazňuje.

Hoci sa irónia v pásme narátora, v protiklade s rámcom postáv, nachádza v miernej menšine, je stále dostatočne zastúpená. Vyobrazujú sa ňou fundamentálne motívy diela, napríklad nadradenosť a pokrytectvo vyšších vrstiev v začiatku štvrtej kapitoly, kde viacero pánov sedí v kancelárii a rozoberá aktuálnu tému. Rozprávač sa k nim vyslovuje nasledovne: „*Sú tiež vzrušení, no oni inak ponímajú veci ako ľud*“ (s. 59). Už len samotnou štylizáciou vety je recipientovi naznačený sarkastický podtón, hoci tróp nie je štrukturálne nijak inak indikovaný. Iná práca narátora, pri ironizácii obdobnej motivickej výstavby, sa nachádza pri prvom zvolávaní na odvod: „*Ba ešte i pán Šteпка – a to sú bohatý pán! – vyšiel zakrútený v kepeni pred dom*“ (s. 46). Snáď v parodovaní reči dedičaniek či pomocou nevlastnej priamej reči žien tematizuje subjekt určitú štrukturálnosť rurálneho prostredia, možnú ideu, že vojna je „len pre človeka prostého“ alebo poukazuje na možné vnímanie príslušníka panskej vrstvy skrz zorný uhol pracujúcej vrstvy občanov. Teda platí, že zatiaľ čo je pomocou prvého citátu naznačená irónia, s ktorou sa stotožňuje autorský subjekt, v druhom sa nachádza vysmievanie pohľadu ľudu jeho napodobením – stále však prostredníctvom narátora. Následne je skrz rozprávača vyobrazená ironizácia bezohľadných postojov takejto vrstvy v otázke vojnového konfliktu: „*Nič iného nebolo treba, len vojna. To je, čo teraz blaží každého človeka, po čom túži každý dobrý vlastenec!*“ (s. 59 – 60). V pasáži je už prostriedok naznačený aj zvolaním, ironický kontext je však možné zachytiť na základe empirickej skúsenosti čitateľa – odkazujúc sa na jeho racionálne zmýšľanie v otázkach morálky – rovnako aj v relácii kontextu *Hrdinov*. Takéto náhľady postáv-pánov, vyjadrené v pásme rozprávača, sú totiž v ostrej opozícii s motívom odvádzaných mužov, ktorí, najmä z radov sedliakov, vojnu nevnímajú pozitívne.² Zároveň je tento druh vyjadrenia o potrebe vojny, kráse vlastenectva, ktoré

² Tento fakt je možné dokázať cez ich „utápanie pocitov“ hnevu, zmaru či strachu v alkohole, niekoľkokrát tematizované v priebehu knihy.

si vyžaduje vraždenie príslušníkov iných národov, v jasnom protipóle s vyobrazením hroznej situácie dediny po troch rokoch pretrvávajúceho konfliktu v závere diela. V spojitosti s úmrtiami, zraneniami, neexistujúcou mužskou pracovnou silou či stratou morálky pôsobí výrok o nutnej potrebe, ba dokonca príjemnosti vojny nemiestne, výsmešne, priam sarkasticky.

Narátor neposúva významy do opačných pólů len separátne, svojím ironickým ladením dopĺňa prehovory postáv, prehľbuje či poukazuje na posmešný kontext rečí subjektov. Napríklad, aj na konci tretej kapitoly, kde žena starého Matveja tvrdí, že za vojnu môže „nemravný ľud“: „*To všetko pre nič iné, len pre naše hriechy. (...) Ľudia v rozkošiach nevedia ani, čo majú robiť*“ (s. 59), na ktorú prichádza reakcia zo strany rozprávača: „*Každý má na jazyku odpoveď jej neprijemnú, lebo rozkoše v jej dome bývalo vždy najviac*“ (s. 59), ktorá vysmieva pokrytectvo subjektu predstavujúceho bohatšiu vrstvu dedinčanov.

Hoci je irónia v pásme rozprávača zastúpená v menšom množstve, než v explicitných výpovediach postáv, stále spĺňa významnú funkciu pri plnení tematického zamerania diela. Taktiež pridáva určitý aspekt subjektivity, vlastnej zaangažovanosti narátorovi, čím sa jeho pásmo stáva emotívnejším, pôsobí dynamicky a živo.³ Ironizujúci subjekt tak spĺňa tri významné funkcie – sám znevažuje výsmechom vzniknutú situáciu, posmešne poukazuje na náhľady sedliakov/pánov a napokon tvorí významnú zložku pri dopĺňaní aj reagovaní na prehovory ostatných individuí.

Ak analyzovaný tróp dodal rámcu rozprávača živosť, v pásme postáv musí takýto princíp platiť viacnásobne. Ironizácia výrazu v prehovoroch daných súčastí v sebe nesie náznak ľudovosti, prirodzenosti jazyka, čo má priamy súvis s jednou zo základných vlastností epiky: objektívnosťou.⁴

Irónia tak v tomto pásme spĺňa trojakú funkciu: buď slúži na vyobrazenie určitého typu jednotlivca či kolektívu, implicitne sa jej prostredníctvom poukazuje na problematickosť niektorej situácie, alebo funguje ako prvok vytvárajúci kontrast v strete názorov osobitých typov ľudí v diele. Tak je tu recipientovi predložený obraz pokrytca-Baláňa, ktorý je takmer každým svojím prejavom presúvaný do opačného pólu významu svojich slov; označením „veľkých, slávnych časov“ sa poukazuje na obdobie biedy a morálneho úpadku; nachádzajú sa tu názorové strety pánov „plných“ pretváranky a odobratých sedliakov.

Významnú úlohu pri využívaní prenášania významu v texte Timravy zohráva persifláž, ktorá snád napodobňuje prirodzený sled konverzácie v mimoliterárnej skutočnosti. V novele

³ Všeobecne „absencia explicitnosti dodáva Timravínmu prejavu silu, účinnosť“ (Mikulová, 1999, s. 107).

⁴ Objektívnosť epiky podľa Harpána (2004, s. 202) spočíva vo vytváraní dojmu reálnosti fiktívnej skutočnosti, s čím súvisí aj napodobňovanie dikcie používanej v realite, súcne.

sa vyskytuje vo výrazne menšom množstve, no svojou podstatou tvorí určitú obmenu nestriedmo aplikovaného trópu (hoci sú jej kvality príbuzného charakteru, ako aj pri irónii). Je významná predovšetkým pri postave podnotára Štefana Širického, ktorý pomocou nej reaguje na prehovory Baláňa: „*Tebe je dobre, kamarát,‘ rečie Širickému. ‚Ty nemáš nikoho. (...) ‚Mne je dobre, nemám nikoho...‘ Ale i pod nedbalou pretvárkou na chvíľu zjavila sa mu trpkosť okolo úst*“ (s. 108). Širický teda zdanlivo úprimne súhlasí, nedovolí si vyjaviť svoj rozpor s prehovorom Baláňa, a tak ho len vysmieva doslovným zopakovaním. Tento príznak je možné rozoznať práve vďaka naratívne dodatku za vyjadrením, ktorý posúva výpoveď Širického významovo do opačného pólu. V inej polohe sa nachádza jeho ďalšia reakcia: „*Som hrdý, a to miesto je pre mňa najlepšie*“ (s. 115), ktorá je odpoveďou na nevlastnú priamu reč Baláňa o vojne: „*Tomu najlepšie bude tam*“ (s. 113) – teda už nejde o reakciu na explicitnú výpoveď, no len na niečo naznačené v rámci kontextu, v intenciách pásma postáv nevy povedané. Persiflážnu odpoveď je recipient schopný zachytiť aj v rámci iného individua ešte na začiatku diela, kedy starý Demák vyzýva Annu-nevestu k práci: „*Tak sa len hore do roboty!*“ (s. 50), na čo žena reaguje: „*Tak do roboty zavčas!*“ (šomre nevesta“ (s. 50). Aj tunajšia odpoveď naznačuje zdanlivý súhlas, no expresívnym podfarbením jazyka rozprávača sa dostáva prehovor postavy do ironizujúceho pólu.

Umelecký prostriedok v skúmanom pásme tak plní dôležitú úlohu predovšetkým v oblasti napodobňovania plynutia konverzácie v mimoliterárnej realite. V tejto rovine sa špeciálne nachádza persifláž, ktorá je osobitne aplikovaná s účelom zvýšenia utajenosti možného nesúhlasu.

Ak až samotný narátor presúva výpoveď postavy do ironického kontextu, deje sa tento proces na základe prelínania pásma rozprávača a jednotlivých individuí. Tróp v tomto prípade naberá zmysel až v spojení oboch rámcov dokopy. Už z definície irónie vyplýva, že sa jedná – ako tento fakt pomenoval O. Čepan (1958, s. 765) – o určitý rozpor medzi autorskou a priamou rečou. Názorne posluži úryvok Baláňovej reči, keď sa zapojil do rozhovoru o Širickom, ktorý sa vraj príchodom vojny akosi „zmenil“. Vyjadruje sa o ňom, že je „*ako zmoknutá sliepka*“ (s. 92), na čo pohotovo reaguje narátor: „*Nezdržal sa, aby sa zľahčujúco nevyslovil o ňom. Oni sa navzájom tak milovali*“ (s. 92), premiestňujúci sloveso „milovať sa“ do významovej opozície neznášania sa. Viacznačnosť je však presunutá do jasného ironického protipólu až v spojitosti s predošlým nepekným vyjadrením sa jednotlivca.

Aj keď je možné v niektorých prípadoch analyzovať iróniu v pásmach oboch subjektov, ich vzájomné prelínanie je takmer imanentné, bezprostredne vyplývajúce zo samotnej podstaty existencie rozprávača a postavy. Daná kauzalita je používaná nadpriemerne – takýmto

spôsobom sa autorke odkrývajú možnosti na prehĺbenie psychologizácie, zdôraznenie významu povedaného či na poukázanie pravého, vnútorného pohnutia skrytého za falošnými prehovormi.

Už z predošlých citácií je zjavné, že iróniu sprevádzajú aj určité štrukturálne indikátory. Pomerne častým ukazovateľom daného prostriedku je práve zvolanie – výkričník sprevádza obe pásma: „*Ty s tvojím jazykom všetko zmlátiš!*“ (s. 87); „*To je hrdina, kto jazykom veľa spraví, ale keď treba ísť, sa trasie!*“ (s. 110), hoci sa primárne vyskytuje v rovine narátora. Preferencia nevokalizovaných výpovedí má svoje opodstatnenie. Keďže sa v novele pomocou apelatívneho rozmeru ironizujú jednotlivé perspektívy predovšetkým v zmysle kritiky vojny či inej postavy, ich priame vyslovovanie by nemuselo byť primerané v porovnaní s iným ideologickým nastavením okolia alebo z dôvodu pretvárinky tej-ktorej postavy. Menej, no stále významne je zastúpená apoziopéza, predovšetkým v pasážach spájajúcich sa so Širickým: „*(...) ani to, ani ono nebolo vhodné pre mňa – a teraz bude mi dobré ťať hlavy týmto a tamtým...*“ (s. 117), ktorá podtrháva vnútornú rozorvanosť prinesenú vzniknutou situáciou. Tieto systémové prvky sa vo veľmi vypätých, emocionálnych momentoch spájajú dovedna: „*Nič mu iného nebolo potrebné, len aby otrčil flintu a mieril na tamtých ako na zver...!*“ (s. 116), čím násobia emotívnosť výrazu.

Pri skutočne implicitnej, menej priamej irónii sa však takéto ukazovatele nevyskytujú. Tento fakt dokazuje aj ten okamih v diele, keď je Širický povolaný do vojny a persiflážne sa odkazuje na Baláňove slová z minulosti: „*Nelutujte ma, ale blahoželajte mi. – Hlas mu je ako inokedy, v ňom nijakého pohnutia*“ (s. 114). Úsilie o skutočne maskovanú ostrú iróniu, priam sarkastický tón, ešte podtrháva dodatok narátora, naznačujúci jej skrytosť v oblasti intonácie. Podobné postupy sú aplikované aj pri narážkach rozprávača na rôzne skutočnosti – napríklad na „pôžitok“ z povolania na front, ktorý evokuje využitie substantíva „bázeň“: „*Baláňovi v očiach na chvíľu zatriasol sa cit bázne, že príde ešte predsa i na neho rad a on tie muky všetky musí pretrpieť, čo podstupoval od týždňa*“ (s. 115) – či pri ironizácii určitého jednotlivca – napríklad, keď rovnaká postava vyhlasuje: „*Kto je proti vojne, ten je vlastizradca!*“ (s. 62), kde rozprávač dodáva akoby vážne: „*Rozkoš je počúvať ho a hľadiť na neho*“ (s. 62). Recipient však vníma, že „počúvať ho“ nie je až taký pôžitok, keďže je tomuto subjektu zakrátko pridelený prehovor: „*Čím viac nepriateľov, tým bude väčšia naša sláva!*“ (s. 62). Už sa jedná o vyloženie logickú chybu vo výpovedi a zároveň o jasný prejav pokrytectva, čím sa podloží konotácia narátorovho dodatku.

Apoziopéza so zvolaním tak tvoria nosný pilier pri formálnom naznačovaní prítomnosti ironickosti výrazu, pri autorskom zámere maximálneho implicitu sa ale tieto indikátory už nenachádzajú.

OBSAHOVÁ KONCEPCIA IRÓNIE

Ironizácia postáv

Uplatňovanie analyzovaného trópu je pri nepriamych opisoch jednotlivcov viac než občasné. Nejde len o vyobrazenie samotných indivíduí – výsmešné narážky možno chápať v širšej platnosti a aplikovať ich tak na rôzne typy postáv, v zhode s realistickou koncepciou tvorby epického diela. Autorka je v charakterizovaní subjektov majstrovská až virtuózna (Jesenská, 1958, s. 442), pomocou daného trópu ešte prehĺbuje psychologizáciu jednotlivcov.

Cez postavu Baláša je recipient už vo štvrtej kapitole zoznámený s problematikou pokryteckého „vlastenectva“ panskej vrstvy. Subjekt sedí v kancelárii s ostatnými boháčmi, „pravdaže, z nich ani jeden nemá ísť na vojnu“ (s. 59), na základe jeho ústneho prejavu by sa dalo uvažovať, že ide o zmužilého, odvážneho, podľa jeho vlastných slov „dobrého vlastenca“. Použitá častica „pravdaže“ odkrýva narátorský zámer ironizácie celej skupiny pánov,⁵ postava je samostatne vysmievaná ešte výraznejšie. Prostredníctvom notára sú často vyjadrované „veľké slová“, ktoré exponujú tematizovanú falošnosť – keď po prvej odobierke uvidel dvoch nôtiacich mladých mužov, „pochválil ich pre spev a kázal i zajtra tak ísť na vojnu“ (s. 69). Percipientovi je tu tak naznačovaná nielen jeho pretváрка (z perspektívy, že on odvedený nebol), no rovnako až priam nevšimavá bezcitnosť (v danej scéne je zobrazený motív „poslednej zábavy“ odvedených mladíkov, a teda je výrok o možnom „spevavom“ nástupe na front maximálne neprístojný). Baláš je opisovaný ako „najoduševnenejší zo všetkých“ (s. 60), dokonca sa vystatuje svojimi názormi na danú situáciu pred ostatnými chlapmi v kancelárii: „*Veľké časy nastali, slávne časy a vznešené...! Pravda, to náš sedliak nerozumie, (...) on len to má na mysli, že musí otca, mat', deti opustiť. Ale aký svätý cieľ ich volá, to nechápe*“ (s. 60). Ironický je z pohľadu čitateľa celý jeho prehovor, keďže postava sama na vojnu povolaná nie je, a tak jej je skutočne „zaľahko“ vyjadrovať sa o „svätých cieľoch“ a povinnostiach druhých. Konotáciu výsmešného charakteru tomuto jeho výroku však nedodávajú len udalosti z bezprostrednej minulosti v diele, no aj nasledujúci vývoj epizód, ktorý poukazuje na jeho vyslovene zúfalý strach pred možným odvedením na vojnu. Aké dôvody potom predkladá na svoje neodobratie? Usiluje sa prísť na to, „*aké defekty ktorá choroba nechala mu, pre ktoré teraz nie je súci do boja*“ (s. 103), obhajuje sa svojím „nenahraditeľným“ miestom v povolání – „*ved' okres nemôže byť bez notára!*“ (s. 103)⁶ –

⁵ Fakt takejto faloše pánov poukazuje na to, ako autorka „zo stupňa na stupeň odhaľuje, ako bombastické vlastenčenie inteligencie je len pretváрка, (...) egoizmus“ (Mráz, 1956 s. 379).

⁶ Táto výpoveď naberá obzvlášť karikatúrny charakter, keďže v nej nie je absolútne zohľadnená existencia jeho zástupcu-Širického.

napokon používa ako zámienku to, čo najskôr vyčítal sedliakom – odkazuje sa na svoju rodinu a Širickému vraví: „*Ty nemáš nikoho. Ak ťa i odoberú, nenecháš v zúfalstve nikoho*“ (s. 108). Najväčšmi sa však na vyobrazení jeho charakteru, ktoré už hraničí s ostrým sarkazmom, podieľa jeho konanie až pri bezprostrednej hrozbe odvedenia na vojnu – veľké reči o vlastenectve, o povinnosti, o sláve a „svätých cieľoch“ dávno odzneli. Napríklad, usiluje sa silou-mocou podplatiť, získať si na svoju stranu lekára-priateľa, ktorý pri odvode zastával dôležitú pozíciu: „*Dám kamarát... priateľu... dám – ak budem nesúci... ‘ i zaviazne mu hlas a nevie vypovedať, čo chce*“ (s. 107). Vysmieva sa z neho narátor, ktorý – keď postava začne vravieť o budúcej sláve vlasti, len aby už bolo po vojne – dodáva toto: „*Baláš, ktorý doma nestratil nikdy ducha*“ (s. 147). Uvedená poznámka nielenže poukazuje na nepolepšiteľnosť skazeného charakteru takého, „aký je“, bez zastaraného sentimentalizmu či idealizmu, no zároveň predkladá recipientovi vlastný model jednotlivca, ktorý „vodu káže, víno pije“.⁷

Nemenej pozoruhodný je aj fakt, ako sa pri vyjavení takejto charakteristiky preukazuje rozprávač v texte. Svojím komentárom o „nestrácaní ducha“ je priamou odozvou na reč notára, reagujúceho na flegmatické ponosovanie sa pánov o dlhotrvajúcom konflikte: „*Bude ešte slávnejšia [vlast’ – pozn. Ž. P.], len aby prišiel pokoj*“ (s. 147). V takomto znení by daný prehovor mohol pôsobiť ako výrazne apatický, „nasiaknutý“ otupenosťou vyplývajúcou z duševného utrpenia jednotlivca opakujúceho si svoju pravdu – narátor však útlm anuluje vlastným uvedením súvislostí na „pravú mieru“. Vyslovene tvrdí, že Baláš svoje okolie uistúje spôsobom, ako vždy, keď „bol doma“ – teda vtedy, kedy mal poslucháčov a taktiež tam, kde bol (aspoň v rámci možností) v dočasnom bezpečí. Ide teda o zámerné kladenie významových konotácií k denotátu – rozprávač si prispôsobuje priamu reč svojmu obrazu skutočnosti, kontextuálne ju mení a výsledná syntéza je predložená čitateľovi. Daná modifikácia je transformáciou reality imanentnej v novele len sčasti – nejde o konkrétnu zmenu faktov, no len o pridávanie akejsi „vlastnej interpretácie“ namierenej voči tej-ktorej postave.⁸

⁷ Atribúty prototypu sebeckého človeka spĺňajú viaceré postavy v diele, vyobrazené na základne alogizmov. Príkladom je aj Štepka, ktorému na vojnu odvedli jediného syna – hoci „*horí za vojnu tiež (...), srdce skormútené vari zahluší i slávny cit vlastenectva*“ (s. 61). Je tu teda priamo odhalená falošná oduševnenosť za vojnu osôb tohto druhu, pokojná ochota „nasadiť cudzí krk“ namiesto svojho vlastného, snád taká príznačná pre nezainteresovaného, bezohľadného človeka. Problematickosť takejto amorálnosti zároveň nie je ironizovaná len konkrétne, no je presúvaná i do všeobecnejšej roviny tým, že autorský subjekt nie vždy konkretizuje postavu, ktorú „vytiahol“ z davu ľudí a prideliť jej nejaký prehovor: „*Hej, hej, keby i ja nemal rodiny, vďačne by dal život za vlast!’ vzdychá akýsi smutný vlastenec z kúta siene*“ (s. 109).

⁸ Narátorská zaangažovanosť, ktorá však nepresahuje do rámca skutočného zamieňania faktov s dojmami, je podstatná aj z hľadiska kategorizácie rozprávača – ide o mierne „odkrývanie“ inak skrytého subjektu, no jeho zainteresovanosť v diele zároveň nemožno považovať za nespoľahlivosť. (Otázka nespoľahlivosti sa prepája s problematikou personálneho narátora: „Väčšina naratológů se shoduje na tom, že nespoľahlivý vypravěč je vždy silně personalizovaný“ (Hrabal, 2013, s. 139), no zjavne nejde o premisu s absolútnou platnosťou, a tak by polozenie problematiky miery dôveryhodnosti rozprávača mohlo byť namieste). Keďže je subjekt samostatným

Citovosť, ktorá bola dokázaná na začiatku predloženej práce, s týmto javom úzko súvisí – ide o ďalší rozmer Timravinho zainteresovaného autorského rozprávača. Ten zohráva obzvlášť pozoruhodnú úlohu pri samotnej deskripcii Baláňa – cez jednoduché, priam strohé syntaktické konštrukcie smeruje svoje uštipačné komentáre o notárovi k čitateľovi, zatiaľ čo sa postava „zmáha“ v emóciách (či sa usiluje obhájiť si svoj nárok na život, alebo je paralyzovaná strachom). Narátor tak pôsobí nielen ako prvok, ktorý aplikáciou určeného trópu text dynamizuje, no zároveň aj ako činiteľ určujúci limity pri tematizovaní motívov vážneho charakteru.⁹

Vďaka ironizovaným prehovoram postavy je v diele zobrazovaný aj princíp „múdрых“ reči nezúčastneného. Postava „rozdáva rady“ o priebehu vojny nasledovne: „*Tak to nemajú konať, ale tak, ako ja vravím, to by bolo lepšie*“ (s. 87), jej pasáž je významovo premiestnená na opačný pól Klipkáčom: „*A najlepšie kritizovať. (...) A ešte lepšie čakať na pokoji, kým nám iní víťazstvo vydobyjú*“ (s. 87). Priam sarkastický podtón len umocňuje tvrdohlavá reakcia notára, ktorý nemieni opustiť svoje komicky nereálne stanovisko: „*Keby ja tam bol, bolo by ináč, to je isté! (...) Už by sme boli aspoň – aspoň*“ (s. 87). Aby bol snáď autorský zámer zjavný a typ „neaktívneho mudrlanta“ vyobrazený dokonale, reaguje sarkazmom na tieto pyšné, nerozumné slová ďalší subjekt – Širický – no len v rámci nevlastnej priamej reči: „*Pravdaže, len ty tam chýbaš!*“ (s. 87).¹⁰ Ide teda o prehovor patriaci už do pásma narátora, čo naznačuje vyššiu spojitosť s autorským subjektom v diele, t. j. už sa nutne nemusí jednať o potýčku medzi jednotlivcami, daný problém naberá významovo iný spád, nepriamo podsúvajúcí recipientovi vlastné stanovisko.

Rozoberaná postava nemôže byť percipientom, kvôli všadeprítomnému zľahčovaniu jej charakteru, vnímaná s rešpektom. Popri falošnom vlastencovi, zbabelom pokrytcovi

interpretátorom udalostí, vyjavuje svoje stanovisko v intenciách k inej postave, tak by v určitom zmysle mohol byť považovaný za „chybného hodnotiteľa“ – jedna z podmienok nespoľahlivosti podľa J. Phelana a M. P. Martinovej (Hrabal, 2013) – a to aj napriek faktu, že ide o zámer vyplývajúci z intencie použiť „kvázi-čiernobielu“ kresbu figúr. V texte sa zároveň nenachádza nijaký náznak, že by boli recipientovi predložené chybné/nedostatočné informácie, alebo že by rozprávač nedostatočne/chybne vnímal procesy v novele – z uvedeného vyplýva, že ide len o určitú mieru subjektívizácie narátora, nie o jeho výslovnú nedôveryhodnosť.

⁹ Takéto určovanie rozpätia je zjavné z korelácie medzi tými časťami textu, v ktorých aplikovaná ironia je, a medzi tými, v ktorých sa nevyskytuje. Napríklad, postava Klipkáča vyjadruje závažnú obavu poukazujúcu na svoju beznádej: „*Pokoj, ale kedy ten bude? O štyri-päť rokov!*“ (s. 147), narátor neutrálne dodáva podstatnú informáciu slúžiacu na prehĺbenie charakterizácie: „*Vojna vzala mu i štvrtého syna*“ (s. 147). Toto, skutočne ťaživé, naladenie však „rozbíja“ ironizovaný Baláň, z hľadiska nedostatočného situačného uchopenia postavy: „*Ako smieš také niečo tvrdiť, starý? Každý dobrý vlastenec žiada pokoj. Nebolo nám dost' vyliatej krvi a nie nás je dost' málo?!*“ (s. 147).

¹⁰ Na základe protikladu reči „vyslovenej“ a „myslenej“ je zjavná nevyvážená poloha oboch postáv, vyplývajúca z ich rozličného ideologického presvedčenia. Takéto prelínanie je ešte výraznejšie, ako podotýka M. Mikulová (2014, s. 472), v Timravinej *Skúsenosti*, kde je takáto nerovnováha medzi dvomi postavami exponovaná do kontrastu priamej reči a vnútorného monológu.

a „chodiacom slovníku múdrostí“ je tento subjekt posmeškom odkrývaný aj z ďalšej strany – človeka, ktorý si nie je ochotný pripustiť reálny stav vecí či muža silne ovplyvňovaného štátnymi médiami.¹¹ Takéto asociácie sa spájajú vďaka jeho zamestnaniu dovedna, je mu ich možné prisúdiť na základe úvahy, že on, notár, t. j. príslušník určitej štátnej správy, spočiatku mechanicky plní príkazy kladené „zhora“ bez toho, aby bol u neho naznačený pokus o vžitie sa do role ľudí postihnutých odvodom.¹² Ironický zámer pri poukazovaní na takéto charakterové črty je možné zaznamenať konkrétne v neskoršej dišpute pánov v kancelárii, kedy Moller poukáže na to, že noviny zavádzajú ľud ohľadom príchodu konca vojnového konfliktu. Baláň mu krátkozrako a uštipačne odpovedá, že by sa mal naučiť čítať, veď predsa „*v novinách je pravda vždy*“ (s. 89) – opäť je tu zjavný rozpor s reálnym stavom vecí.¹³

Bezohľadnosť jeho charakteru je významne ironizovaná cez situáciu po mnohej odobierke na vojnu, kedy starému Demákovi odvolali syna Jana. Obaja, otec a syn, vysadajú na voz žialiaci, Baláň na nich volá takto: „*Idete už domov...? No, teda pôjdete k pani urodzenej, že im dám ruky bozkávať, aby sa netrápili o mňa, že ma neodobrali*“ (s. 114). Je tu jednoznačný ignorantský postoj k ich poľutovaniahodnej situácii – nevyjadruje im účasť, namiesto toho im ukladá povinnosť ísť jeho manželke odkázať šťastnú novinu, ostatným odveleným úbožiakom zároveň odkazuje: „*Taže kynožte tých nepriateľov...!*“ (s. 114). Až v situácii po jeho možnom povolaní na vojnu je charakter tejto postavy odkrytý naplno. Nielenže „*natiera med okolo úst*“ tým, čo idú namiesto neho do boja, dokonca sa vyjadruje, že „*ja sám som drukoval, že ma vezmú tiež...*“ (s. 129), pritom, ako už bolo v predošlých odstavcoch dokázané, robil presný opak – takmer zomrel strachom už len pri predstave, že by ho odvolali.

Ironizácia notára teda prebieha v oboch pásmach zúčastnených subjektov, rozprávača i postáv. Baláň je znevažovaný kontextuálne aj jazykovo, pri jeho zosmiešnení sú aplikované rozličné kompozičné zložky. Narátor ho ironizuje svojským „úsporným“ štýlom vyjadrovania sa, zdanlivo nenápadne kladie do textu vlastné stanovisko a, popri dodržaní podmienky implicitu trópu, „nedbanlivo“ komentuje postavu – tým sa významne podieľa na vytváraní výsledného znevažujúceho obrazu. Daným postupom sa percipientovi, v rámci realistickej

¹¹ I. Kusý (1958, s. 484) nachádza v jeho postave sluhu režimu.

¹² Tento fakt dokazuje napríklad jeho rečenie mládencom odveleným na front: „*Baláň (...) kýva veliteľsky rukou, aby predstúpili pred neho. „Nič sa nebojte, len smelo do boja“ vraví im obodrujúco. „Ničte nepriateľa. Budte nám na slávu a česť. Držte sa zmužilo, aby sme sa nemuseli hanbiť za vás! Len smelo – pôjdeme všetci za vami!*“ (s. 69).

¹³ O takomto protirečení je možné usudzovať na základe Mollerovho poznatku, ktorý nepriamo potvrdzuje aj p. Demáková v neskoršom vývine novely (viz. citácia na s. 18, prvý odsek predloženej práce). Úplný psychologický prerod zažíva táto postava spolu s ostatnou pánskou spoločnosťou až po troch rokoch pretrvávajúceho konfliktu: „*V každom srdci túžba za pokojom, (...) vojny sa už nasýtil každý*“ (s. 147), sám rozprávač sa špecificky k jeho premene vyjadruje takto: „*No tichší je i on. Jeho ústa už ani raz nevy pustia pyšné slovo: „Všetci pôjdeme!*“ (s. 147).

konceptie zobrazovania typických charakterov v ich typických intenciách, odkrýva typ prospechára, pokryteckého vlastenca, „mudrlanta“ či človeka nerozumného, ovplyvniteľného.

Analyzovanému umeleckému prostriedku výrazne podliehajú aj ďalšie postavy, napríklad Ada Hlivická, Ida a Eda. Ada je ironizovaná sama sebou, narátorom či iným jednotlivcom. Prostredníctvom nej je v diele tematizované sebecko, podobne, ako to bolo i pri Baláňovi – subjekt sám seba vysmieva, keď k sebe volá odobratého Širického so slovami: „*Sme v nádhernej nálade*“ (s. 119), čo je v ľahostajnom rozpore ako s načrtnutou ponurou náladou po zvolávaní na front: „*Ten mesiac istý, pokojný, či svieti i na tú zem, kde sa bijú? Či osvetľuje i to pole krvnaté, kde človek človeka zabija?*“ (s. 118), tak aj s celkovým naladením obce v danom období. Cez Adu je potom predložená ďalšia podoba dedinskej ľahostajnosti voči strastiam druhého, situácii, ktorá postihla toľké okolie. Daná postava je vysmievaná najmä cez narážky Širického, napríklad, keď mu vraví, že jej manžela zajali, a tak: „*Myslím si, že tým uctím muža, keď ľúbim hrdinov*“ (s. 120). Jej neskrývané „ponúkanie sa“ Širický explicitne ironizuje: „*Ozaj, tým uctíte si ho, hej!*“ (s. 121). Posmešný charakter tejto jeho reči dodáva narátor: „*Stavil by si sa, že to myslí vážne*“ (s. 121), tzn. recipient je konfrontovaný sarkazmom ako postavy, tak aj narátora voči pani Hlivickej. Jej nerozumnosť je zľahčovaná nasledujúcim dodatkom rozprávača: „*I Ada to vážne vzala*“ (s. 121), t. j. zosmiešňovaná je cez vlastnú krátkozrakosť, neschopnosť rozpoznať uštipačnosť iného človeka. Aplikácia rozoberaného trópu v spojitosti s bezcharakternosťou a záletníctvom je ešte umocnená jej vlastnými rečami o „neobyčajných časoch“, kedy je „dovolené všetko“. Podobne, keď sa mužského subjektu zvodne pýta, či jej oči nie sú mačacie, Širický si myslí: „*Ba i celá si mačka, nielen tvoje oči*“ (s. 122). Ada zjavne vyslovuje svoje reči úprimne, no narátor aj Širický ju spoločne zosmiešňujú, a tak ju ani sám recipient nemôže vnímať s vážnosťou.

Postava Edy je ironizovaná rozprávačom, cez ktorého sú pretlmočené jej myšlienky ohľadom zvädzania Širického Adou: „*Iste by jemu milšie bolo, keby ona, nie sestra vydatá, okolo neho sa krútila*“ (s. 122), kde presúvanie významu na opačný pól spočíva v prevrátení reálnej skutočnosti. Širickému sa vo všeobecnosti hnuší správanie jej sestry i Edy samotnej, rovnako sa netuži bujaro zabávať v ich spoločnosti, keď v sebe rieši morálnu problematiku vlastného povolania na front; to si však tento ženský subjekt neuvedomuje. Vzniká tu tak napätie prameniace z protikladu, tzn. nesie v sebe príznak výsmechu z nedostatočného spoločenského citu tejto ženy.

Cez Idu je vysmievaný princíp „dedinskej poverčivosti“, zároveň snád aj „ženskej bláznivosti“, ktorá spočíva v túžbe, aby sa do nej zamiloval „hrdina“. V podstate nezáleží na tom ktorý, a to aj napriek tomu (alebo snád práve preto), že je plánované jeho odvedenie

na vojnu, a tak by nešlo o dlhodobý záväzok. Ide teda len o maniere vlastného ega, keď bozká pečivo ponúknuté Širickému – aby sa do nej zaľúbil. Tento úkon dokonca mieni opakovať, keď ju Eda pošle doniesť citrón – v štylizácii samotnej narátorskej výpovede je obsiahnutá irónia celého jej počínania: „*Tá skočí s radosťou, že bozká i ten citrón*“ (s. 124).

Sekundárne je ironizovaná aj Líza Malinská, cez ktorú je primárne tematizovaný sebecký, ľahostajný postoj voči utrpeniu druhých: „*Jej sa cudzie veci nedotkli, len vlastné, a za tie vedela i plakať – a to často*“ (s. 72). Na nočné vyhlásenie vojny sa ponosuje, že ju obralo o spánok; keď ľudia plačú pri vyprevádzaní mužov do vojny, dievča to počuje a smeje sa: „*Je to za ľud. (...) Ako by sa nesmiala? Vždy len ten plač, to jajkanie, ten nárek večne!*“ (s. 94). Takýto výsmech individua zovšeobecňuje A. Matuška (1958, s. 499) na typický pre Timravu, ak ide o ženskú postavu, ktorá je výnimočnejšia – hlavne krásou – no tvári sa velebne a premúdro – tak je aj Líza vysmievaná vo svojej namyslenosti.

Napokon je ironizovanie postavy (postáv) percipient schopný zaznamenať aj v prehovoroch Magdy, ktorá sa nerozumne teší, až pri povolaní vojenskej ošetrovateľky „zažije román svojej mladosti“, či napríklad pri bližšie nešpecifikovaných zástupcoch ľudu – naivný postoj slúžok u manželov Mollerových ku konfliktu, keď im Magda oznámi, že pôjde za ošetrovateľku, je ironizovaný cez pásmo narátora: „*Tak naozaj i to bude, že porania našich a pobijú?!*“ (s. 81). Trópom sa poukazuje na možnú prostoduchosť určitých dedinských figúrok.

Významnú rolu v relácii ironizovania tej-ktorej postavy zohráva rozprávač aj v mierne modifikovanej podobe, a to pri narábaní s priamymi rečami. Nepochádza len k „okamžitým“ narážkam na vypovedané (ako to bolo napríklad pri Baláňovi), no posmešným zopakovaním prehovoru pripomenie danú postavu recipientovi či už o niekoľko odsekov po prednesení frázy, alebo v inej kapitole. Narátor napríklad definuje Ďura Kupca aluzívne ako toho, „*čo sa bez neho vojna neskončí*“ (s. 126), teda narážkou na jeho skoršiu rezignáciu ohľadom povolania na front, kde sa ho bližšie nešpecifikovaný pán pýta na vek: „*Pät'desiatpät'. Ale viem, že sa bezo mňa vojna neskončí*“ (s. 109). Opäť je tu zjavné „zľahčovanie“ ťaživosti danej situácie, no len v transformácii na iné dejisko a situáciu.¹⁴

¹⁴ Je otázne, či možno toto „zľahčovanie“ chápať v zmysle nadnášania situácie, v ktorej bola zakomponovaná reč Kupca. Do určitej miery fakt skutočne pôsobí anulujúcim charakterom voči závažnosti prehovoru. V takomto ponímaní by sa aj porozumenie súvzťažností v regrese mohlo chápať ako ironizovanie pôvodnej „premisy“ a recipient, vďaka posmešnej štylizácii narážky, už nemusí vnímať tematizovanú tragiku z rovnakej perspektívy. „Pôvodná“ situácia však už vysmievaná je, a to ironizovaným Baláňom, ktorý si hneď, ako sa dozvie, že Širický nemá rodiny ani milenky (téma bola vzápätí po replike Kupca presunutá na Štefana), myslí: „*Hľa, hľa, tento je ako pre vojnu stvorený*“ (s. 109). Z predošlého vyplýva, že osobná problematika Kupca je aluzívne zľahčená v neskoršom kontexte knihy, zatiaľ čo je jej všeobecný ťaživý dopad na tamojšie okolie potlačený ironizovanou postavou notára.

Aplikácia výsmechu sa viaže na mnohé individúá v diele – bola ním umocnená psychologizácia jednotlivcov, ktorú možno chápať v širších ohraničeniach: vytvorili sa tak výrazne vyhranené postavy dedinského prostredia, ktoré možno chápať všeobecnejšie. Dôležité je zároveň poznamenať, že „nikdy charakterizačné umenie Timravino nedosiahlo takých vysokých mét pri typizovaní ľudí, zaradených do triednych a stavovských súvislostí, ako v Hrdinoch“ (Mráz, 1958, s. 409).¹⁵ Rozprávač pri tomto procese zohráva podstatnú úlohu – pôsobí v texte nielen ako limitatívny a dynamizujúci prvok, no svojou subjektívnou angažovanosťou modifikuje obsah niektorých priamych rečí.

Ironizácia motívov

Ironizovanie výrazov, týkajúcich sa nosných motívov diela, má, v zhode s vysmievaním postáv, závažnú úlohu v kontexte knihy. Takéto leitmotívy, t. j. tie, ktoré sú zároveň zľahčované na rôznych úrovniach, sa v novele nachádzajú dva – vojny a hrdinu, resp. hrdinstva. V menšom zastúpení sa, samozrejme, vyskytujú aj ďalšie, už vedľajšie motívy – napríklad exkluzívnosti panskej vrstvy¹⁶ či nepriznávania sa k vlastným slovenským koreňom¹⁷ – tie však nie sú prioritným záujmom uvažovania v rámci témy práce.

Významový posun na opačný pól pri motíve vojny spočíva predovšetkým na princípe tematizácie pokrytectva. Cez postavy panských vrstiev je odkrývaná tragika napáchaná na ľuďe, ktorý sa nie je schopný brániť – vojnový konflikt je tak v diele ironicky označovaný ako „*veľké časy, slávne časy*“ (s. 60), čo je v priamom rozpore s neskorším vyjavením takýchto „časov“, ktoré sú plné biedy a smrti; na podobnom princípe je aj národ, zdieraný odvodmi na bojiská, narátorom posmešne označovaný ako „*vyvolený*“. Takéto kvetnaté opisovanie vzniknutej situácie – kontextuálne pozoruhodné, keďže je ako jedno z mála v novele vyslovené úprimne, bez implicitných konotácií – je rozvádzané cez skupinku žien, ktoré Širického srdečne vítajú medzi sebou: „*Rozprávajte nám naskutku o vojne, o veľkých, vznešených časoch*“ (s. 75). O ironizovaní pasáže nenasvedčuje nič zřejmé – Širický je po započutí takejto výzvy zamračený, v texte sa nenachádza nijaký náznak, že by šlo o výsmech postavami. Napriek tomu ide o ironizáciu náhľadu na vojnu, tá však má byť recipientom akceptovaná ako zámer

¹⁵ Takýto výrok napríklad dokladá pomerne detailná duševná kresba v hraniciach ironizácie Baláňa – mimo relácie danej témy je subjekt charakterizovaný ešte detailnejšie.

¹⁶ Situáciu, keď sa dedina dozvedá o smrti Širického, opisuje narátor s iróniou namierenou voči štruktúralnosti dedinského prostredia: „*Ved' i panie utierali si oči, ba i pán niektorý, nieto, aby neplakal človek prirodzený*“ (s. 151). Už z predošlej kapitoly (pozri s. 6) je teda zjavné, že ide o jeden z motívov, voči ktorým je kritika prostredníctvom irónie namierená pomerne často.

¹⁷ V diele sú tematizované narážky na odklon od slovenčiny, ktorý postihol najskôr mestské prostredie, avšak dedičania sa usilujú, nevedomujúc si problematickosť takejto situácie, vzniknutý chod súvislostí napodobňovať: „*Tak spieva Ďuro peknú pieseň – v cudzej reči. Naučil sa ju včera v meste*“ (s. 83).

autorského subjektu, nie zúčastnených osôb. Nachádza sa tu tematizovaná problematika počiatočného zmýšľania ľudu o konflikte alebo snád' kolektívneho náhľadu, opakovania stereotypných, atraktívnych „povznesených“ fráz, t. j. neschopnosti kritického utvorenia si vlastného názoru drvivej väčšiny občanov. Jediný protipól, akýsi „hlas racionality“ v spojitosti s daným motívom, tvorí Širický – vysmievané sú nielen pokrytecké výroky takéhoto typu, no rovnako aj spomenutá nemožnosť odolať' novej „davovej psychóze“. S využívaním určeného trópu – z prizmy vývoja deja stále snád' v rovine úprimných slov zo strany jednotlivca, presvedčeného funkcionára, v ktorých je však percipient už snád' schopný zachytiť' aj znak falše – sa možno stretnúť' v intenciách prvého zoznamenia sa s postavou Baláňa. Dochádza k jej stretu s Klipkáčom a následnému vyjadreniu: „*A že u Kabátov ostanú starci a krdel' detí, na to sa nesmie hľadiť, keď ide o obranu vlasti. (...) Srbsko zbijeme za deň – to bude len hračka*“ (s. 61). Z pohľadu nasledujúcich dejinných udalostí v knihe vyznieva záverečná časť' výpovede subjektu ako prudký sarkazmus, keďže tá „hračka“ – ako ňou bola označená vojna, čo sa z pôsobiska v Srbsku rozrástla do širších pomerov – tvorila rozvraty v krajine hádam celé štyri roky. Hoci záver diela poukazuje na vývoj tohto typu individuí,¹⁸ náznak konečného pochopenia sa nevyhol aplikácii prostriedku – ironický podtón je možné vnímať' v narážke na zastaraný nerozumný názor, ktorý videl vo vojne spásu pre krajinu. Pokrytectvo tematizované v novele však možno postrehnúť' aj pri Štefanovi, všeobecne vyobrazovanom v „kladnom svetle“. Je však podané z opačnej perspektívy, t. j. „slávne, veľké časy“ sú oslavované už nie úprimne, no čisto vynútené: „*Nech žije vojna! Dolu s nepriateľom! Zničiť' ho, zdrviť, pošliapať, zdepčiť' do prachu!*“ (s. 66). Rozpor priamej reči v opozícii k prehovorum v pásme rozprávača je pri takomto tematickom vymedzení ojedinele príznačný.¹⁹ Baláň sa usiluje svojimi falošnými rečami „kryť' si chrbát“ – burcuje do víťazstva mnohých odvelených, len, aby stihli ukončiť' vojnu skôr, než príde rad aj naňho. Širický sa svojou pretvárkou síce rovnako ako aj Baláň chráni, no nie pred vlastným odvolaním, ale najmä pred možnou názorovou konfrontáciou s ostatným panstvom. V tom spočíva zásadný rozdiel medzi týmito dvomi subjektami – Baláň si svojimi rečami tvorí „ľudské štíty“, zatiaľ čo sa Širický usiluje chrániť' len seba, bez obety druhých (ak sa, pochopiteľne, zanedbá fakt, že každý prejav letargie podporuje moc agresora – z tohto pohľadu by potom bolo možné usúdiť, že obe postavy svojím pokrytectvom páchajú podobné zlo).

¹⁸ „*Už nik neoduševňuje sa za vojnu a nik nevidí spásu v nej pre krajinu*“ (s. 147).

¹⁹ Ako dokazujú mnohé citácie v predloženom texte, tento fakt sa vyskytuje predovšetkým pri postavách Baláňa a Širického. Dôraz, špeciálne kladený na pokrytectvo pri tematizovaní vojny, tvorí významnú súčasť' motivácie ich charakterov.

Pod spomenutý druh ironizácie možno zaradiť aj narážky na „vševvedúcnosť“ ohľadom trvania konfliktu pánov, ktoré sa nachádzajú v celom diele: „*Vojna potrvá najviac štvrt' roka*“ (s. 62). Sú však vysmievané odpoveďami iných subjektov; napríklad Širického: „*Pol roka a bude vraj skončené!*“ (s. 68), ktorý nepriamo označuje Baláňa za „prekliateho komedianta“, či napríklad mladučkej Magdy, konkrétne v interakcii s Baláňom: „*Ked' sa pol sveta bije, len nemôže to byť hneď skončené... prirodzene*“ (s. 89). Ten sa svojím prehovorom, reakciou na otázku trvania vojny javí nielen ako nerozmýšľajúci pokrytec, no navyše aj ako sexista: „*No, a to je veľká vec, keď vy tak myslíte, 'riekol ironicky. 'Totiž, keď ženská myslí. (...) Neviem, prečo by mala vojna dlho trvať. To len taký môže tvrdiť, čo sa do veci nerozumie*“ (s. 91). Svojou rečou tu zastáva dievča „hlas racionality“, pozbavený logických chýb vo výpovediach Baláňa. V poslednej štvrtine novely sa vyjadruje stará Demáková: „*Veď vraveli páni, že vojna len za tri mesiace potrvá, a ľa, už je štvrt' roka, a nepriateľ je ešte nie zmrvený, ako sľubovali*“ (s. 137), na čo sa nevesta Anča posmešne vyjadruje: „*Tí vedia tak ako ja!*“ (s. 137). Aplikácia výsmechu a paradoxu je možná nielen kvôli problematike nechápania a falošného zľahčovania danej situácie, no taktiež aj pre individuálnu podstatu ironizovaných jednotlivcov.

Kľúčovú úlohu pri aplikácii spomenutého trópu ale zohráva Širický, ktorý buď priamo, alebo nepriamo ironizuje vzniknutú situáciu. Práve táto postava je fundamentálnou zložkou, cez ktorú prebieha primárne zľahčovanie nerozumných náhľadov na vojnu. Ona sa stáva najsilnejším „hlasom ľudu“, občas snád' až priveľmi sentimentálnym,²⁰ no svojím „šťavnatým“ jazykom, vnútornou rozporupnosťou a miernym „kalením“ svojho charakteru pokrytectvom stále pôsobiaca skutočne. Na Baláňovu výzvu, aby sa osvedčil ako vlastenec, odpovedá o nasadení života a oslavuje konflikt: „*(...) mám nádej, že príde i na mňa rad, aby som ho položil! Nech žije vojna! Dolu s nepriateľom!*“ (s. 65 – 66), hoci si myslí: „*Ber ťa čert... Odpovedal som, ako ste žiadali!*“ (s. 66). Nachádza sa tu tak Timravino typické „protirečenie medzi vnútrom človeka a jeho, často vynúteným, reagovaním navonok“ (Kusý, 1975, s. 146), ktoré ho napomáha psychologizovať. Na stereotypné heslá pánov reaguje aj persiflážne: „*Veľké časy, slávne časy! Keď človek povstane proti človeku, aby sa vraždili!*“ (s. 68), jeho ironický zámer je násobne konkretizovaný ďalšou vetou: „*Svet upadne v najväčšiu ohavnosť, začne vojnu...*“ (s. 68). Uvedené citácie poukazujú na fakt, že práve on je, spomedzi postáv, najzávažnejším nositeľom protivojnového stanoviska. Za „rečníka ľudových vrstiev“ by ho mohlo byť vhodné označiť preto, lebo jeho výroky o nehumánosti a nespravodlivosti vojny sú vyslovované

²⁰ „*Lud tichý... ľud krotký... ľud môj...*“ (s. 84).

v rovnakej spojitosti, ako aj reči rodín postihnutých odvodom. Ako príklad posluži prehovor starého Demáka, ktorý sa strachuje nielen o život svojho odvedeného syna, no aj o svoj: „*No ver' nás obriadili, ver' budeme pekne!*“ (s. 136).²¹ Práve cez postavu Širického je taktiež vyobrazovaná kritika zla napáchaného na civilistoch: „*Vypaľovať dediny, pozbaviť pokojných ľudí domova, doniesť na žobrotu ľud nevinný...! A to sa musí robiť, to mám robiť i ja!*“ (s. 117), ktorá je inými občanmi dediny akoby zamlčovaná. Ľud sa zdanlivo trápi len tým, že mu blízki zomrú, panstvo má znovu strach, že sa bude musieť samo participovať na vojne, riskovať vlastný život. Širický tak v otázke konfliktu skutočne pôsobí ako kľúčový prvok pri vyjavovaní pravého jadra problému danej situácie – jeho postava akoby bez vlastného „interesu“ nahliada na situáciu a nevníma problém len z prizmy osobnej, no rovnako aj všeľudskej. Popri empatii voči „nepriateľovi“²² prejavuje súcit aj svojmu vlastnému okoliu, kde potom vyjadruje myšlienky, ktoré by bolo možné prepájať s náhľadom ľudových vrstiev najväčšími postihnutých biedou a nešťastím, aké zapríčinil konflikt.²³ Jeho postavou teda autorka predstavuje akúsi „vytúženú vidinu o inteligentovi, blízkom a zrastenom s etosom dediny“ (Mráz, 1958, s. 410).

Ironizácia vojny zohráva bazálnu, najdôležitejšiu úlohu v kontexte celej novely, keďže dovoľuje autorskému subjektu implicitne vnášať (z hľadiska dobovej situácie v roku 1918 na Slovensku) cenzurované náhľady na vojnový konflikt, a tak je percipientovi, pod maskou irónie, naznačený postoj jednotlivých spoločenských vrstiev dediny ku konfliktu so zásadnou protivojnovou tendenciou. Tento proces však rozprávač uskutočňuje iným spôsobom, než pri zľahčovaní charakterov postáv. Ironizované narážky na vojnu sú vyslovované primárne skrz priamu reč subjektov, resp. cez nevlastnú priamu reč – v daných častiach sa tak subjekt narátora opätovne „zahaľuje“ a jeho „odkrývanie“ je prítomné len v spojitosti s tými prizmami na bojový konflikt, ktoré nie sú vo svojej podstate protivojnového charakteru. Keďže je ten-ktorý motív tlmočený predovšetkým cez Širického, väčšina pacifistických tendencií je skutočne vyjadrená mimo angažovanosti rozprávača.

Pojem „hrdina“ je v analyzovanej novele pomerne používaným slovom.²⁴ Je aplikovaný prednostne v pásme postáv, kde sa zároveň stáva akýmsi trendom až parazitickým výrazom.

²¹ Sekundárne je tu teda tematizovaná aj problematika straty fyzickej sily pre rodinu, ktorá, ako ukazuje záver *Hrdinov*, markantne ovplyvní chod dediny.

²² Na tento fakt poukazuje záver novely, kde Pavol Dubovie rozpovedá príčinu Širického smrti: „*Nik nechcel k nemu [k vojakovi nepriateľskej armády – pozn. Ž. P.], lebo paľba, hoc poriedku, ešte trvala – oni šli [Širický – pozn. Ž. P.]. Dost' sme ich prosili, aby ho nechali, že je to aj tak nie náš ranený, ale ich – nedbali nič!*“ (s. 151).

²³ I. Kusý (1958, s. 484) zovšeobecňuje tento fakt nasledovne: „Timrava Hrdinami v próze stelesňuje protest pracujúceho ľudu proti vojne“.

²⁴ Predložený text narába nielen s pojmom „hrdina“, no rovnako aj s jeho derivátom „hrdinstvo“. Obe lexémy spája podobný konotačný význam ironizácie, a tak sa už v procese analýzy kladú do jednej roviny.

Podľa *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (Kačala – Pisárčiková – Považaj, 2003, s. 198) je definovaný nasledovne:

1. kto vyniká ušľachtitou odvahou, kto koná veľké činy,
2. ústredná postava literárneho diela,
3. kto je predmetom obdivu.

Autorkin princíp ironizácie daného substantíva spočíva v zámernom kladení tohto pojmu k jeho obsahovému protikladu: hrdinom je ten, kto vraždí, nie zo sebaobrany, no z túžby po víťazstve, národnej hrdosti, a najmä – veľa. Prvýkrát sa určená lexéma používa v piatej kapitole, konkrétne s ním percipienta „zoznámi“ Mila Domská, ktorá sa k Širického podráždeniu vyjadruje nasledovne: „*Možno sa hnevá, že nejde na vojnu a nemôže byť hrdinom, vtípkuje Mila*“ (s. 77). Táto postava zrejme nie je vyčlenená zo spoločnosti, nie je outsiderská, a tak je prehovor možné interpretovať ako jasný príklad toho, aké reči sa rozšírili v dedine: v spojitosti s „veľkými, slávnymi časmi“ sa začalo vravieť o hrdinstve tých, čo boli odvedení na vojnu. Fráza je ironizovaná vo svojej jednotnosti, rozprávačov dodatok o žartovaní naznačuje aplikáciu trópu vo vete – tá je v antagonizme s dvomi faktami. Recipientovi bolo vyjavené, že Širický silne opovrhuje vzniknutou situáciou, nieto, že by sa na nej chcel podieľať. Z tohto hľadiska je teda vyslovená veta v priamom rozpore s reálnym stavom vecí. V nesúlade je však aj s otázkou morálky, ktorá je podstatou Širického námietok – z takéhoto pohľadu však musela Mila čerpať práve z nej, keďže Štefan svoje dôvody zatajoval. Existuje tu potom narážka na ten typ „hrdinstva“, ktorý sa pravdepodobne stihol rozšíriť po okolí – „hrdinom“ je ten, kto ide na front s nebojácnosťou, túžbou a oduševnením, to, že je taký úkon spojený s vraždením, je očividne bezpredmetné.

Ironizácia rozoberaného pojmu je v intenciách hrdina = nebojácny vlastenec aplikovaná mnohokrát, a to zo strany ženských subjektov, napríklad pri postave Ady. Tá sa usiluje Širického po odobratí zviest' – naznačuje mu, že by mali piť čaj spoločne, tak to robievala aj ona so svojím, teraz už odveleným manželom. Širický sa pýta, či má snád' aj on tak konať, na čo mu Eda odpovedá: „*Ako by nie, drahý hrdina... My vás zbožňujeme!*“ (s. 123). Na svoje označenie reaguje mužský jednotlivec odpoveďou, že predsa ešte nie je hrdinom, nie je na bojisku, na čo mu Eda odpovedá: „*Ale budete, tak akoby ste už boli*“ [hrdinom – pozn. Ž. P.]“ (s. 123). Na nemúdre opakovanie parazitizmu poukazuje aj prehovor Magdy: „*Tú hlavu budem ja mať v rukách, budem jeho ošetrovatelkou, keď ho porania, budem bdiť nad ním, slúžiť mu, spolutrpieť s ním, predrahý hrdina môj!*“ (s. 125), ktorá je ironizovaná v intenciách prekonaných sentimentálnych patetických zvolaní, rovnako aj v hraniciach nechápania reálneho stavu vecí, na ktoré poukazuje aj záver knihy – ošetrovať mŕtveho netreba.

Vo všeobecnosti je v danej časti diela pomerne využívaný daný pojem, z úst Ady, Edy, Idy a Magdy, obyčajne s prívlastkami ako „božský“, „milý“ či „drahý“. Zároveň je však poukázané na miernu faloš používania tohto podstatného mena, na jeho aplikáciu snád' len z dôvodu aktuálnej atraktivity,²⁵ vzrušenia, ktoré do života človeka – napríklad ženy, ktorá sa doma bez mužskej spoločnosti ako Ada nudí – prinesie prítomnosť nešťastia „hrdinu“, ktorý je odtrhnutý od rodinných zväzkov a vrhnutý do vojny. Takéto neúprimné používanie je možné dokladovať nevlastnou priamou rečou Ady, ktorá Širickému, keď jej ten odmietne zostať na rozlúčkovej zábave, zapraje: „*Nech padne vo vojne!*“ (s. 127), a to takmer vzápätí po jeho označení „božským hrdinom“.

Daná lexéma je ironizovaná aj cez mužské postavy. Napríklad je tento proces vidieť na Baláňovi po odobierke, keď sa ledva vyhol vlastnému povolaniu na front. Zabáva sa s odvelenými, platí im pitie, na Širického volá: „*Ešte jeden pohár, kamarát, hrdina!*“ (s. 116), celý šťastný a blahosklonný voči sklesnutosti Štefana. Všetky tieto aspekty opäť poukazujú na vysmievané pokrytectvo, rovnako však naznačujú aj použitie lexémy „hrdina“ v nových intenciách – ňou sa označuje „obetný baránok“, ktorému páni „mažú med okolo úst“.²⁶ Na tento fakt napokon poukazuje aj sám rozprávač: „*Nazývali ich víťazmi, hoci ešte nič nespravili, a tajne radoval sa každý, že je nie v tom, čo tí*“ (s. 115). Ironicky vyznievajú aj dohady pánov o hrdinstve po niekoľkej odobierke. Jeden vraví, že by sa dalo čakať, že jedinec vystavený toľkému utrpeniu ľahšie zomrie, na čo mu ďalší odporuje, že taká smrť „*je to potom nie hrdinstvo!*“ (s. 110).²⁷ Teda platí, že práve cez postavu Baláňa, bližšie nešpecifikovaných zástupcov panskej vrstvy a narátora je kontext povýšeneckej bezohľadnosti a bezcitnosti uvedený do širšej platnosti – „ľud poznal, že páni sú nie jeho dobrodinci, no nepriatelia“ (Kusý, 1958, s. 484). Z uvedeného zároveň vyplýva, že pojem „hrdina“, resp. „hrdinstvo“ používajú jednotlivci, ktorých sa situácia bytostne netýka – ženy a nepovolání, vyplatení páni. Súvis používania daného slova sa však líši v závislosti od pohlavia postavy, ktorá lexému použila. Ženy tento pojem využívajú takmer absolútne s žartovnými, priam laškovnými akcentami (hrdinovia sú predmetom ich záujmu), zatiaľ čo ho mužské subjekty vyslovujú výhradne so zámerom pokrytectva (hrdinovia sú pre nich predmetom hodnotenia). Pri tomto fakte zohráva významnú úlohu rozličná situácia oboch skupín – ženám, na rozdiel od mužov, odvod

²⁵ Muži odvedení na front „*prijemní a vzácní stali sa každému, že idú do boja*“ (s. 66).

²⁶ A. Mráz (1956, s. 382) podotýka: „Timravu strašilo vedomie, že náš národný nepriateľ číha nielen spoza hraníc, ale žije aj medzi nami“.

²⁷ Prvý pán na tento prehovor reaguje: „*A čože je – ba hrdinom je každý, kto ta ide!*“ (s. 110). Práve tento citát poukazuje na určitý smer, cez ktorý možno „rozšifrovať“ ironický názov novely.

nehrozil, a tak aj frázy zo strany pánov, ktoré mali vyznievať ako nadnesené, pôsobia neúprimne, je pri nich zjavný neúprimný zámer rozprávajúcich.

Prototyp „hrdinu“ je snáď možné zaznamenať už pri narátorskom opise – spomínaní sú „*dva hrdinovia z vyvoleného národa*“ (s. 78), kde je „*jeden vysoký, vypasený, druhý tiež dobre chovaný*“ (s. 78). „Hrdinom“ a „*víťazom opravdivým*“ je označovaný aj Pavol Dubovský, „(*...*) *vysoký, plecnatý mladý muž. (...) Hlava mocná ako levova, krk silný, tvár červená od kypiaceho zdravia*“ (s. 149), ktorého motto do boja znie: „*Ja chcem biť, ale seba nedám*“ (s. 151). Do tretice je aj Širický označený daným pomenovaním s dodatkom: „*Podľa plameňa vašich očí vidieť, že keď prídete do ohňa – oh, bože, nech je to čím pozdejšie! (...) tak jedným šmahom šable dvadsiatich skosíte!*“ (s. 123). Dané citácie jasne dokazujú, s akými prívlastkami si mnohí príslušníci ľudu spájali lexému „hrdina“.²⁸ Nejde tu o nikoho, kto by mal nutne byť predmetom obdivu, či kto sa kedy zachoval hrdinsky. Skutočne sa jedná o označenie muža, ktorý by mal mať potenciál zvíťaziť vo vojne – bez ohľadu na otázky morálky; tento človek má vyzerať zastrašujúco, „ohnivo“, neľútostne. Celý koncept je však v priamom rozpore s definíciou daného slova.

Narátorom je za „hrdinu“ v prevažnej väčšine označovaný Baláň – ďalší subjekt, ktorému, pomimo napríklad Širického, venovala novela dostatočnú pozornosť. V týchto dvoch kontrastoch skutočného hrdinu – pseudohrdinu, t. j. Širického – Baláňa, je príkladné zobrazenie celkového autorského narábania s iróniou samou osebe. Ak Širický používa pojem „hrdina“, vysmieva tým inú postavu,²⁹ ak niekto jeho označuje „hrdinom“, ide o ironizáciu jednotlivca, ktorý substantívum použil.³⁰ Naopak, ak niekto označí Baláňa za „hrdinu“, ide o ironizáciu tejto postavy,³¹ ak Baláň použije tento pojem sám, vysmieva tým seba.³² Zjavný je teda zámer kladenia postáv do rozličného „svetla“ – hoci ide o plastické subjekty, práve ironické narážky o hrdinstve zo strany rozprávača voči Baláňovi dokazujú kladenie jeho charakteru na pomyslený pól negatívnych figúr, zatiaľ čo Širického postava je architektonicky konštruovaná z tohto hľadiska odlišne (ironické narážky o „hrdinstve“ zo strany narátora úplne absentujú). Ide teda o možnú snahu výraznejšie rozlíšiť dané postavy, klásť ich do antagonizmu

²⁸ Uvedené narátorské dodatky možno chápať tiež ako určité zrkadlenie perspektívy ľudu, keďže takéto označenie „hrdinami“ je tlmočené aj prostredníctvom iných jednotlivcov.

²⁹ Širický Baláňovi pred odvodom, ktorý strachom pomaly zomiera, vraví: „*Je nádej, že všetci pôjdeme, ako ste vy vpraveli, a staneme sa skutočnými hrdinami*“ (s. 102).

³⁰ Na čo poukazujú predošlé časti kapitoly.

³¹ Čo dokazuje narátorský postoj voči Baláňovmu „*nastolovaniu poriadku*“: „*On je doma, kde treba panovať, najväčším hrdinom*“ (s. 134).

³² Tento fakt dokazujú predošlé odseky kapitoly.

„dobrej“ a „zlej“ postavy, hoci, ako iné odseky práce dokazujú, ani jeden zo subjektov nie je čisto negatívny či pozitívny, v zhode s realistickou ideou umeleckého textu.

Daný pojem je zároveň názvom Timravinej knihy. Keďže bola analyzovaná lexéma v priebehu diela vysmievaná, je nutné prepojiť tento fakt s výskytom v titule novely a chápať ho rovnako ako ironický. Cez empirický čitateľský zážitok je tak recipient schopný vyložiť si význam daného pomenovania – „hrdinami“ sú v texte označované napríklad tie osoby, ktoré putujú na front s oduševnením, či už pravým, alebo predstieraným je nepodstatné, resp. ktoré budia v ostatnom ľude nádej na výhru, skoré ukončenie vojny alebo vlastné neodvolanie do boja; tzn., ako tvrdí I. Kusý (1958, s. 484), „hrdinami“ je ľud, ktorý na bojiskách skutočne zomiera, ale „nie z lásky k vlasti, z hrdinstva, ale je obetovaný“. V týchto intenciách má byť dielo predovšetkým o prototypoch „hrdinov“ vo významových hraniciach, aké pásma subjektov naznačili. Táto podmienka je splnená, keďže za „hrdinu“ je cez pásmo postáv označovaný predovšetkým hlavný iniciátor deja Širický, ktorý z určitého pohľadu, paradoxne, skutočným hrdinom aj bol.³³ I. Kusý (1958, s. 485) tvrdí, že reálnymi, skutočnými, pravými hrdinami sa stávajú tie postavy, ktoré bojujú za mier. Takýto výrok potom poukazuje na silné intencie ironickosti daného názvu – „hrdinom“ v takomto ponímaní nie je nijaký subjekt z novely,³⁴ dokonca ani Štefan, keďže ide o muža, napriek zásadovým vnútorným rozporom, stále letargického.³⁵ A. Mráz (1958, s. 409) na druhej strane chápe pod hrdinami „týchto dedinských nadšencov a zbabelcov“ – uvedený názor podporuje náhľad z prizmy narátora, ktorá za „hrdinu“ označuje napríklad Baláňa.

Perspektíva pohľadu na ironizovaný názov tak podnecuje odlišné smery interpretácie – na jednej strane má byť novela o pánoch-pokrytcoch, na druhej o obetovanom ľude. Ide teda o zjavnú koreláciu pásiem vertikálneho členenia textu, pričom každé ponúka iný výklad. Hromadné pomenovanie „hrdinovia“ však naznačuje určitú jednotnosť dedinského prostredia, ktoré je zároveň štrukturálne nesúrodé – po prihliadnutí na tento fakt možno konštatovať, že záber diela všeobecne (hoci je na jednotlivcov nahliadané separátne) nerobí rozdiely medzi postavami, neprikladá im mieru pozornosti na základe ich sociálneho zaradenia (ide o zhodu vyplývajúcu z charakteru fokalizácie autorského rozprávača). Svojou podstatou tak poukazuje

³³ Širického hrdinskosť dokazuje spôsob jeho vlastnej smrti, ktorý poukazuje na jeho morálnu prevahu nad pudom sebazáchovy. Takáto udatnosť však, opäť paradoxne, označená za hrdinstvo v diele akosi nebola, hoci ochotu byť humánnym, a to aj voči nepriateľovi a pod hrozbou vlastného zabitia, však napríklad A. Mráz (1958, s. 410) stále považuje za obyčajný a nehrdinský spôsob smrti.

³⁴ Timrava má vo všeobecnosti, podľa A. Mráza (1958, s. 408), vo svojich dielach vyobrazených „len pasívnych národovcov“.

³⁵ V novele sa nekoná nijaká vzbura, ani len pokusy o ňu – Širický jednoducho odíde na front, kde zostáva verný svojim morálnym zásadám, neaktivizuje sa však.

na závažnosť zvolenej témy – v časoch vojny sú postavy, napriek určitým zvýhodneniam vyplývajúcim z majetkovej nadradenosti niektorých občanov, pokladané do jednej spoločnej roviny; každá je nejakým spôsobom ukrátená konfliktom, niektorá viac, iná menej, trpí však každá.³⁶

Ironický kontext názvu teda spočíva vo fakte, ako vojnový konflikt poznačil jednotlivcov. Ich charaktery boli preexponované vo svojich typických črtách: niektorí sa nevyhli apatickej pasivite, iní sa, naopak, angažovali, no nie v záchrane svojej vlasti, mieru, no len v zaistení si svojho životného komfortu. Hrdinami sú teda označované všetky postavy v novele, so skutočnou podstatou hrdinstva ich však veľa nespája – podmienka významového protipólu pri skúmaní trópu je splnená dôkladne.

³⁶ Takýto záver korešponduje s názorom J. I. Hamaliara (1958, s. 371): „Hrdinovia sú akýmsi zmnoženým kolektivistickým výtvarom spisovateľkiným, hrdinom je tu celá dedina za vojny, znepokojená, okrádaná na materiáli hmotnom i ľudskom“. Názov novely je teda nielen ironický, no rovnako aj kritický (Števček, 1999, s. 107).

ZÁVER

Prácou bol poskytnutý detailnejší rozbor ironizácie výrazu v texte B. Slančíkovej Timravy *Hrdinovia*, diele dobovo silne aktuálnym, svojou závažnosťou významným aj v 21. storočí. Špecifikoval sa výskyt často využívaného princípu výsmechu v novele, rozanalyzovali sa používané autorské postupy – t. j. zaangažovanosť narátora, autorského subjektu – aj ich realizácia v intenciách vojnovnej tematiky. Priblížila sa funkčnosť daného trópu z hľadiska ako obsahu (skryté vyjavovanie „nevhodných“ názorov), tak aj „formy“ (zvýšenie subjektívizácie rozprávača). Bolo poukázané na rozpory priamej reči s pásmom narátora pri prejave Širického pokrytectva a na modifikáciu reality pri charakterizácii Baláňa (postava je rozprávačom zosmiešnená v záujme jej presunutia na určitý pól kladného a záporného subjektu – tento proces sa po komparácii s postavou Širického javí ako úspešný, tzn. boli naznačené príčiny aj dôsledky manipulácie so skutočnosťou).

Kapitola, v ktorej sa skúmal výskyt irónie z prizmy vertikálneho diferencovania prózy, bola rozčlenená na štyri pomyselné podskupiny. Najprv sa rozobral v pásme narátora, dokázala sa osobnejšia zaangažovanosť autorského subjektu v novele, poukázalo sa na rôzne zastúpenie umeleckého prostriedku oproti rámcu postáv a definovala sa jeho funkčnosť buď v oblasti motivickej výstavby textu, alebo pri dopĺňaní prehovorov subjektov, v dodávaní či zvyšovaní miery ironického kontextu. Druhá „podkapitola“ naznačila trojakú funkciu posmeškov v rámci indivíduí – zdôraznila vyobrazenie určitého typu osoby či kolektívu, problematickosť danej situácie alebo jej fungovanie ako kontrastného prvku pri názorových stretoch jednotlivcov. Následne upriamila pozornosť na používanie persifláže, jej aplikáciu aj podstatu v napodobovaní mimoliterárnej reality. V treťom úseku sa vyzdvihla existencia syntézy oboch rovín a participácia rozprávača pri priamych rečiach (ukázalo sa, že ten potom dodáva prehovorom posmešný podtext alebo už existujúcu iróniu väčšmi exponuje). Posledná časť sa venovala štrukturálnym indikátorom používania prostriedku (zvolaniu, apoziopéze), ktoré sa vyskytujú v oboch pásmach subjektov; prízvukovaný bol aj fakt prepojenia dôsledného implicitu s nepoužívaním ukazovateľov prenášania významu.

Prvá časť kapitoly, venujúcej sa obsahovej náplni aplikovaného, bola zameraná na ironizáciu samotných subjektov. Poukázala na zobrazovanie typov jednotlivých postáv v zhode s realistickým ponímaním tvorby diel epického druhu. Cez Baláňa tak interpretovala typ ovplyvniteľného prospechára, pokryteckého panského vlastenca a človeka vo všeobecnosti nerozumného, necitlivého. Takéto charakteristiky našla aj u iných jedincov v rozoberanej próze – cez Adu bola odkrývaná osoba bezohľadná, „krátkozraká“, sebecká či falošná, prostredníctvom Idy stelesnená „hlúpa poverčivosť“ a vďaka Ede zas človek s nedostatkom

rozumu; príbuznú obdobu prostoduchosti bolo možné nájsť aj pri ironizácii Magdy či slúžok Mollerov. Recipientovi tak boli ponúknuté náhľady na rôzne druhy postáv, ktoré boli vďaka nevedomej sebaironizácii, prenášaní významu rozprávačom a inými jednotlivcami exponované vo svojich záporoch. Výsmešnosť bola pri charakterizáciách indivíduí prepojená s postupmi narátora – jeho strohé vyjadrenia sa prepojili so zaangażovanosťou v problematike, prispôsobovanie si vypovedaného svojmu náhľadu na skutočnosť upozornilo na ovplyvňovanie percepcie prózy. Na silné zaujatie tohto subjektu poukázali jeho narážky (niektoré až aluzívneho charakteru), ktoré boli pochopené ako dynamizačné, zároveň aj ako limitatívne. Druhý úsek textu si všímal ironizovanie akcentov vojny a hrdinstva. Širickému bola priradená funkcia primárneho média na tlmočenie implicitne vyjavovaných pacifistických náhľadov, čo upriamilo pozornosť na „zahaľovanie“ rozprávača oproti jeho explicitnej zainteresovanosti pri psychologizovaní postáv. Naznačil sa aj fakt pokrytectva určenej postavy, ktorý bol prepojený s jej persiflážnymi vyjadreniami v intenciách témy tej-ktorej časti – komparáciou s Baláňom sa preukázala rozdielna motivovanosť ich počínania. Vďaka narátorskému protivojnovému ladeniu, s ohľadom na aplikáciu pojmu „hrdinstva“, boli jednotlivci, pomocou mierneho prispôsobovania si reality vlastnému svetonázoru, umiestnení do čierno-bielej šablóny kladných a záporných subjektov. Lexéma „hrdina“, aj jej derivát „hrdinstvo“, nabrala pre svoju atraktivitu u ženských subjektov priam parazitický charakter; zo strany mužských postáv sa nachádzala najmä v spojení s pokryteckými motiváciami. Rozprávačom bol za „hrdinu“ označovaný najmä Baláň, pri Širickom takéto narážky absentovali – hromadné pomenovanie „hrdinovia“ potom súhrnne označilo všetky postavy, hoci pravú podstatu slova skôr popierali. Názov zároveň mohol naznačiť, že ťaživý údel vojny zasiahol (v rôznej miere) každého z „vyvoleného“ národa, a to bez ohľadu na konexie či majetok.

Svojou neustálou prítomnosťou v próze sa ironizácia stala bazálnym konštitučným umeleckým prostriedkom celej novely, kde nepriamo vyjavuje kritiku namierenú proti sociálnym pomeroch počas vojny. Aj vďaka tomuto faktoru pôsobí analyzovaný text dynamicky a zároveň sa z určitej časti vyhol dobovej cenzúre. Hoci je práve rozoberaná posmešnosť v intenciách autorkinej tvorby pomerne stereotypnou otázkou, predložená práca ponúkla detailnejší, scelujúcejší pohľad na dielo, ktoré nebolo primárnym predmetom analýz v hraniciach stanovenej témy. Rozbor trópu, so zreteľom na kategóriu naráčie, zároveň odhalil príznakové postavenie rozprávača v texte.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- ČEPAN, O. Timrava a metóda literárneho realizmu. In: KUSÝ, I. – JESENSKÁ, Z. – MATUŠKA, A. (eds.). *Timrava v kritike a spomienkach. Sborník*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s. 747 – 816.
- HAMALIAR, J. I. Zapadlé ovocie samôt. In: KUSÝ, I. – JESENSKÁ, Z. – MATUŠKA, A. (eds.). *Timrava v kritike a spomienkach. Sborník*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s. 362 – 382.
- HARPÁŇ, M. *Teória literatúry*. Bratislava: Tigra, 2004. 283 s. ISBN 80-8886-937-4.
- HRABAL, J. Naratívni diskurz. In: KUBÍČEK, T. – HRABAL, J. – BÍLEK, P. A. *Naratologie. Strukturální analýza vyprávění*. Praha: Dauphin, 2013, s. 103 – 166. ISBN 978-80-7272-592-2.
- JESENSKÁ, Z. Timrava. In: KUSÝ, I. – JESENSKÁ, Z. – MATUŠKA, A. (eds.). *Timrava v kritike a spomienkach. Sborník*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s. 427 – 445.
- KAČALA, J. – PISÁRČIKOVÁ, M. – POVAŽAJ, M. (eds.). *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. vyd. Bratislava: Veda, VSAV, 2003. 1002 s. ISBN 80-224-0750-X.
- KUSÝ, I. Timrava (K periodizácii jej diela). In: KUSÝ, I. – JESENSKÁ, Z. – MATUŠKA, A. (eds.). *Timrava v kritike a spomienkach. Sborník*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s. 471 – 489.
- KUSÝ, I. Próza. In: KUSÝ, I. – ŠMATLÁK, S. *Dejiny slovenskej literatúry IV. Literatúra na rozhraní 19. a 20. storočia*. Bratislava: Veda, VSAV, 1975, s. 110 – 278.
- MATUŠKA, A. Timrava. In: KUSÝ, I. – JESENSKÁ, Z. – MATUŠKA, A. (eds.). *Timrava v kritike a spomienkach. Sborník*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s. 490 – 531.
- MIKULOVÁ, M. Niektoré špecifiká Timravinho realizmu. In: PETRUS, P. (ed.). *Život a dielo v dokumentoch. Božena Slančíková Timrava. Trpké ovocie z novohradskej planiny*. Martin: Osveta, 1999, s. 107. ISBN 80-88824-64-8.
- MIKULOVÁ, M. Timravin iniciačný text a nová cesta epiky. In: *Slovenská literatúra*. ISSN 0037-6973, 2014, roč. 61, č. 6, s. 462 – 490.
- MRÁZ, A. *O slovenských realistických prozaikoch*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956. 444 s.
- MRÁZ, A. Sedliacke motívy v literárnom diele Timravinom. In: KUSÝ, I. – JESENSKÁ, Z. – MATUŠKA, A. (eds.). *Timrava v kritike a spomienkach. Sborník*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s. 386 – 426.

- NOGE, J. Umelecké prostriedky Timravinej dedinskej prózy. In: KUSÝ, I. – JESENSKÁ, Z. – MATUŠKA, A. (eds.). *Timrava v kritike a spomienkach. Sborník*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s. 694 – 746.
- ŠTEVČEK, J. Román psychologického naturalizmu. In: PETRUS, P. (ed.). *Život a dielo v dokumentoch. Božena Slančíková Timrava. Trpké ovocie z novohradskej planiny*. Martin: Osveta, 1999, s. 107. ISBN 80-88824-64-8.
- TIMRAVA, B. SLANČÍKOVÁ. *Hrdinovia*. 3. vyd. Bratislava: Tatran, 1977. 218 s.
- TOMČÍK, M. Poprevratová Timrava. In: KUSÝ, I. – JESENSKÁ, Z. – MATUŠKA, A. (eds.). *Timrava v kritike a spomienkach. Sborník*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s. 532 – 578.
- ŽILKA, T. Ironickosť výrazu. In: PLESNÍK, L. (ed.). *Tezaurus estetických výrazových kvalít*. 2. vyd. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2011, s. 371 – 372. ISBN 978-80-8094-924-2.